

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ**

КРАПИВНИЙ ЯРОСЛАВ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 37.014.521(477.51) «17/18»

**РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ
В ДУХОВНИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ ЧЕРНІГІВЩИНИ
(XVIII – XIX СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України (м. Київ).

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Лавріненко Олександр Андрійович,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
НАПН України,
завідувач відділу теорії і практики педагогічної
освіти імені академіка І. А. Зязюна (м. Київ).

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Год Борис Васильович,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
завідувач кафедри всесвітньої історії
та методики викладання історії (м. Полтава);

кандидат педагогічних наук, доцент
Демченко Наталія Михайлівна,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя,
доцент кафедри педагогіки (м. Ніжин).

Захист відбудеться «30» травня 2018 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.451.01 в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9, 5-й поверх, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті www.ipood.com.ua та у бібліотеці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9.

Автореферат розісланий 27 квітня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г. І. Сотська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена утвердженням нової парадигми педагогічної освіти на засадах гуманізації, гуманітаризації, фундаменталізації, інтеграції, свободи вибору, демократизації. Це можливо за умови високого рівня педагогічної майстерності вчителя – важливого атрибутивного складника педагогічної дії. Відповідно актуалізується потреба переосмислення історичного досвіду становлення педагогічної майстерності, що розвивалась в Україні у контексті освітньо-культурних традицій, ідей національної самоідентифікації, ціннісних пріоритетів, які мали місце в Києво-Могилянській академії, братських школах, класичних вищих і середніх закладах освіти і, зокрема, в духовних школах XVIII–XIX ст. Саме у регіональному вимірі на всіх етапах історичного поступу української нації були кристалізовані теоретичні й практичні надбання педагогічної майстерності, традиції якої розвивались у духовних закладах освіти окремих регіонів України. Свою унікальність мала творча діяльність представників духовенства Гетьманщини, культурним і просвітницьким центром якої стало м. Чернігів. Духовні освітні заклади Чернігівщини були рушійною силою розвитку педагогічної освіти не лише Чернігово-Сіверського краю, а й усієї України, зокрема у сфері становлення педагогічної майстерності.

У сучасних соціокультурних умовах досвід розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст. може стати вагомим ресурсом розбудови національної педагогічної освіти, підвищення рівня професіоналізму вчителів, оновлення змісту, методів і форм опанування професією вчителя у закладах вищої педагогічної освіти.

На важливі пріоритети розвитку педагогічної майстерності звернено увагу в Законах України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.); у «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013 р.); галузевій Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти (2013 р.); Концепції «Нова українська школа» (2016 р.); Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 р. (2012 р.).

Різні аспекти становлення педагогічної освіти в ретроспективі традиційно привертала увагу науковців. Серед історико-педагогічних досліджень значний інтерес становить науковий доробок Л. Березівської, Л. Вовк, М. Вовк, А. Вихруща, Б. Года, Н. Демченко, Н. Дем'яненко, О. Лавріненка, В. Майбороди, С. Мельничука, Б. Мітюрова, Т. Паньок, Ю. Радченко, Б. Ступарика, А. Ткаченка, О. Тринус, Т. Усатенко та ін.

Фундаментальними є дослідження з теорії і практики педагогічної майстерності Є. Барбіної, М. Гриньової, О. Дубасенюк, І. Зязюна, А. Кузьмінського, М. Лазарева, М. Лещенко, Н. Ничкало, Л. Савенкової, О. Семеног, В. Сидоренко, М. Солдатенка, Н. Тарасевич, Н. Теличко, Л. Хомич та ін.

Провідні наукові ідеї сучасної методології історико-педагогічних досліджень відображені в працях В. Бондаря, Н. Гупана, С. Гончаренка,

Н. Дічек, М. Євтуха, С. Золотухіної, В. Лозової, Н. Побірченко, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка та ін.

Проблемам розвитку духовної освіти на Чернігівщині в історичному поступі присвячено наукові пошуки М. Закалюжного, Н. Кузьменко, С. Мащенко, О. Тарасенко, О. Травкіної, О. Панасенка, О. Паньковець, Б. Скорик, Н. Ципляк та ін.

Водночас нами не виявлено праць, у яких було б цілісно проаналізовано проблеми розвитку педагогічної майстерності в Чернігівському колегіумі, духовних семінаріях, духовному жіночому епархіальному училищі упродовж XVIII–XIX ст.; обґрунтовано періодизацію розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини; розкрито зміст, організаційні форми і методи формування особистості священика-вчителя; узагальнено прогресивні надбання духовної освіти з проекцією на сучасні тенденції розвитку педагогічної освіти України.

Результати вивчення праць із проблем розвитку педагогічної майстерності та ретроспективи підготовки священиків-учителів духовними освітніми закладами Чернігівщини дозволили виявити низку суперечностей, зокрема між:

- наявною кількістю досліджень з теорії, історії і практики педагогічної майстерності, педагогічного професіоналізму і творчості й відсутністю належної уваги до психолого-педагогічного розуміння феномену педагогічної майстерності, необхідності використання її у фаховій підготовці та перепідготовці вчителів;

- опануванням цінностями загальнодержавної системи стандартів підготовки педагогічного персоналу з урахуванням глобалізаційних та євроінтеграційних процесів в освіті й відсутністю цілісної сукупності розроблених психолого-педагогічних засад розвитку педагогічної майстерності вчителя-практика;

- значними теоретичними й практичними досягненнями педагогів духовних освітніх закладів, сформованих упродовж тривалого історичного періоду й недостатнім науковим обґрунтуванням можливостей творчого впровадження їх в освітню практику сучасних закладів вищої педагогічної освіти;

- нагальною потребою в оновленні форм, методів і засобів професійної підготовки майбутніх учителів у закладах вищої педагогічної освіти і фрагментарним використанням набутого історичного досвіду розвитку педагогічної майстерності в національних духовних освітніх закладах;

- універсальними освітніми, практико-творчими можливостями педагогічної майстерності вчителя і обмеженим усвідомленням, тлумаченням та використанням її у навчальних планах закладів вищої педагогічної освіти України.

Актуальність і необхідність ґрунтовного історико-педагогічного аналізу генези теорії і практики педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини, потреба впровадження прогресивних ідей та історичного досвіду в освітній процес сучасних закладів вищої педагогічної освіти, а також

відсутність цілісного дослідження становлення та розвитку ідей педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини зумовили вибір теми дослідження: **«Розвиток педагогічної майстерності вчителя в духовних освітніх закладах Чернігівщини (XVIII–XIX століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складником науково-дослідної теми відділу теорії і практики педагогічної освіти імені академіка І. А. Зязюна Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України «Моніторинг якості педагогічної освіти» (РК № 0116U001466). Тему дисертації затверджено вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (протокол № 12 від 22 грудня 2012 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології НАПН України (протокол № 2 від 28 лютого 2012 р.).

Об'єкт дослідження – педагогічна майстерність учителя в історичному поступі.

Предмет дослідження – зміст, методи й організаційні форми розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст.

Мета дослідження полягає у цілісному розкритті теоретичних положень щодо розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст. та в обґрунтуванні можливостей їх конструктивного використання у сучасній педагогічній освіті України.

Відповідно до мети визначено такі **завдання**:

1. Здійснити історико-педагогічний та історіографічний аналіз генези розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини в означений період.

2. Обґрунтувати періодизацію розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст.

3. Розкрити зміст, організаційні форми і методи розвитку педагогічної майстерності в освітньому процесі духовних освітніх закладів Чернігівщини визначеного історичного періоду.

4. Визначити перспективи творчого використання прогресивних ідей та історичного досвіду розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини для реформування сучасної педагогічної освіти України.

5. Розробити й упровадити в освітню практику вищих педагогічних і духовних освітніх закладів історико-педагогічний нарис «Педагогічна майстерність у духовних освітніх закладах Чернігівщини (XVIII–XIX ст.)».

Хронологічні межі дослідження охоплюють період XVIII–XIX ст. Нижня межа (початок XVIII ст.) пов'язана зі створенням нових духовних закладів, що базувалася на національних освітніх традиціях і європейському досвіді. До них належать: Києво-Могилянська академія, Чернігівський, Переяславський, Харківський колегіуми й Чернігівське єпархіальне жіноче училище. Вихідною подією для обґрунтування нижньої хронологічної межі стало заснування в 1700 р. Чернігівського колегіуму – провідного духовного

освітнього закладу на Лівобережній Україні. Вибір верхньої межі (кінець XIX ст.) зумовлений кардинальними змінами в системі освіти Російської імперії. Освітні реформи 1867 та 1884 рр. поклали початок регламентуванню системи педагогічної освіти – духовні заклади почали готувати виключно священнослужителів для церкви, а світські – здійснювати підготовку педагогічних кадрів.

Територіальні межі дослідження охоплюють Чернігівську губернію – адміністративно-територіальну одиницю Гетьманщини (до 90-х років XVIII ст. у складі Новгород-Сіверського та Чернігівського намісництв), а з 1802 р. – Малоросійського генерал-губернаторства.

Концептуальна ідея дослідження. В основу наукового пошуку покладено системно-хронологічний підхід, що характеризується складністю, суперечливістю, неперервністю, впливом суспільно-політичних, соціально-економічних і психолого-педагогічних чинників. Визначальними домінантами розвитку педагогічної майстерності для нашого дослідження стали: педагогічний досвід учителя, що включає предметні і професійні знання, активну життєву позицію, громадянськість, неперервність саморозвитку й самовдосконалення впродовж життя; історична наступність педагогічної освіти у формуванні образу й осягненні смислу професії вчителя як триєдиної складової: духовної, соціальної й професійної, а також усвідомлення того, що ця триєдина складова комплексно входить у педагогічну майстерність і зумовлює високий рівень свободи як своєї етичної міри професійної діяльності; принцип історизму з його основоположною ідеєю висвітлення творчих надбань теоретиків і практиків вітчизняної і зарубіжної педагогічної науки, які впродовж багатьох століть зреалізовували ідеї необхідності впровадження у систему підготовки вчителя елементів педагогічної майстерності; принцип періодизації розвитку педагогічної майстерності священика-вчителя в духовних освітніх закладах Чернігівщини від початку XVIII ст. до кінця XIX ст. із забезпеченням логіко-системної послідовності у розвитку уявлень про творчі наукові підходи до розв'язання проблем змісту, організаційних форм і методів педагогічної майстерності священика-вчителя.

Методологічну основу дослідження становлять: теорія наукового пізнання, концептуальні положення педагогіки і психології щодо організації і здійснення освітньо-виховної системи як провідної галузі соціального відтворення людини; методологічні засади вивчення проблем розвитку основ педагогічної майстерності, які ґрунтуються на принципах науковості, об'єктивності, природовідповідності, історизму, системності, єдності свідомості та діяльності; історико-хронологічний підхід, що сприяє виявленню освітніх змін на різних історичних етапах у тісному зв'язку з конкретними історичними умовами і в чіткій хронологічній послідовності й уможливорює обґрунтування періодизації розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст.; культурологічний підхід, що сприяє пошуку теоретичних і практичних надбань розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини означеного періоду, їх значенню для поступу сучасної педагогічної і духовної освіти на засадах

культуровідповідності, ціннісних пріоритетів; цілісний підхід до особистості і її формування, що сприяє постійному вдосконаленню й оновленню концепції особистісно орієнтованого навчання і виховання; аксіологічний підхід, який сприяє забезпеченню аналізу процесу опанування майбутніми вчителями і священиками складниками педагогічної майстерності крізь призму гуманістичної спрямованості, їх тісного зв'язку з духовними цінностями особистості.

Теоретичною основою дослідження є положення: сучасної філософії освіти (І. Зязюн, В. Кремень, В. Луговий, Н. Ничкало, В. Огнев'юк та ін.); українознавчих та націєтворчих засад розвитку національної освіти (М. Вовк, С. Волков, С. Мельничук, Т. Усатенко, Г. Філіпчук та ін.); генези педагогічної освіти (Л. Вовк, Н. Дем'яненко, М. Євтух, М. Зотін, Н. Калениченко, С. Сірополко, Я. Чепіга та ін.); проблеми розвитку педагогічної майстерності вчителів (Ш. Амонашвілі, О. Захаренко, І. Зязюн, Л. Крамущенко, І. Кривонос, М. Лещенко, Л. Лимаренко, А. Макаренко, Л. Мацько, В. Мозговий, Л. Савенкова, І. Синиця, В. Сухомлинський, Н. Тарасевич, та ін.); психологічні засади формування особистості вчителя (Г. Балл, В. Моргун, Е. Помиткін, В. Рибалка, Т. Яценко та ін.); інноваційні педагогічні технології у системі професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів (А. Вербицький, Н. Гузій, О. Кучерявий, А. Нісімчук, С. Сисоєва, Г. Сотська, О. Шестопалюк, О. Янкович та ін.); педагогічної персонології (В. Данькевич, Н. Дічек, С. Захаренко, Л. Семеновська, А. Ткаченко, О. Тринус та ін.); щодо специфіки становлення педагогічної освіти в духовних освітніх закладах Чернігово-Сіверського краю в історичній ретроспективі (Н. Кузьменко, С. Мащенко, Д. Рига, О. Травкіна, Г. Яковенко та ін.).

Відповідно до предмета, мети і завдань науково-дослідницького пошуку використовувався комплекс **методів дослідження:** ретроспективний, логіко-системний аналіз – для обґрунтування основних концептуальних засад розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини; хронологічно-системний і проблемно-пошуковий методи – для наукового висвітлення еволюції ідей педагогічної майстерності вчителя у становленні духовної освіти і обґрунтування періодизації розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст.; історико-педагогічний аналіз архівних і літературних джерел – для виявлення особливостей змісту, форм і методів професійної підготовки майбутніх учителів та необхідності формування у них основ педагогічної майстерності; персонологічно-біографічний метод – для вивчення внеску представників духовенства в розбудову педагогічної освіти Чернігівщини; проблемно-генетичний метод – для обґрунтування положень щодо впровадження ідей та історичного досвіду розвитку педагогічної майстерності на Чернігівщині в практику сучасних закладів вищої педагогічної освіти.

Джерельною базою дослідження стали праці істориків освіти, науковців XIX–XX ст. з проблем сутності та специфіки професійної підготовки вчительських кадрів у духовних освітніх закладах Чернігівщини: А. Іриніна, В. Вомперського, В. Аскоченського, М. Демкова, К. Єльніцького,

С. Миропольського, П. Знаменського, П. Монро, С. Рождественського, С. Сірополка та ін. Фактологічна основа дисертації базувалася на документах, старовинних писемних джерелах із фондів Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського НАПН України, відділу краєзнавства Чернігівської державної бібліотеки імені В. Г. Короленка.

У процесі дослідження було використано періодику кінця XVIII–XIX ст., зокрема матеріали православних педагогічних періодичних видань («Київська Старовина», «Чернігівські Єпархіальні Відомості») і педагогічних («Журнал Министерства Народного Просвещения», «Русский педагогический вестник», «Календарь Черниговской губернии»), а також наукові праці з теорії та історії педагогічної майстерності, історії освіти і педагогічної думки України, монографії, дисертації, наукові статті сучасних авторів з досліджуваної проблеми.

Джерелознавча база дисертації базувалась на матеріалах із фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (ф. 707, ф. 711); Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ф. 1, ф. 204); Державного архіву Чернігівської області у м. Чернігові (ф. 127, ф. 128, ф. 132, ф. 677, ф. 679, ф. 759, ф. 939, ф. 1436, ф. 651, ф. 1495); фонду 679 Чернігівської духовної консисторії, що висвітлює багатовікову історію Чернігівської єпархії; нормативно-правових актах Св. Синоду Царської Росії. Усього опрацьовано 120 архівних документів і стародруків.

Організація дослідження. Науковий пошук здійснювався у 2011–2017 рр. і охоплював три етапи:

– на першому (аналітико-пошуковому) етапі (2011–2012 рр.) визначено актуальність наукової проблеми; здійснено аналіз базових понять; проаналізовано історико-педагогічну, історіографічну, краєзнавчу, релігієзнавчу, філософську літературу; систематизовано фактологічний матеріал з проблеми дослідження; обґрунтовано методологічну й історіографічну основу дослідницького пошуку;

– на другому (науково-емпіричному) етапі (2013–2015 рр.) здійснено аналіз архівних матеріалів, стародруків, періодичних (релігійних і світських) видань, праць науковців XVIII–XIX ст.; розроблено періодизацію розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини означеного періоду; охарактеризовано особливості змісту, організаційних форм, методів розвитку педагогічної майстерності в освітньому процесі духовних освітніх закладів Чернігівщини XVIII–XIX ст.;

– на третьому (узагальнювальному) етапі (2016–2017 рр.) здійснено аналіз сучасного стану розвитку педагогічної майстерності у вищих педагогічних освітніх закладах України; розроблено історико-педагогічний нарис «Педагогічна майстерність у духовних освітніх закладах Чернігівщини (XVIII–XIX ст.)» для практичного використання в системі підготовки фахівців педагогічного профілю; окреслено перспективи впровадження прогресивних надбань та історичного досвіду розвитку педагогічної майстерності в духовній

освіті регіону в сучасну систему педагогічної освіти; узагальнено наукові результати.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

– *вперше* у вітчизняній педагогічній науці здійснено комплексне дослідження змісту, організаційних форм, методів розвитку педагогічної майстерності священика-вчителя в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст.; обґрунтовано положення щодо впливу західноєвропейської та української педагогічної думки на становлення священика-вчителя в духовних освітніх закладах Чернігівщини; визначено основні періоди й етапи розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини з урахуванням соціально-політичних, економічних і культурних чинників (I-й період – кінець XVII – середина XVIII ст.; II-й період – кінець XVIII – друга половина XIX ст.), з'ясовано сутність, характерні особливості та закономірності кожного з періодів, їх наступність і взаємозалежність; сформульовано положення щодо педагогічної майстерності як системи професійних компетентностей у підготовці священиків-учителів духовними освітніми закладами Чернігівщини XVIII–XIX ст.; обґрунтовано перспективи використання ідей розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини визначеного історичного періоду.

До наукового обігу уведено 25 раніше невідомих документів.

Уточнено конкретні дати відкриття та припинення діяльності духовних освітніх закладів Чернігівщини XVIII–XIX ст.; сутність базових понять дослідження: «священик-учитель», «педагогічна майстерність священика-вчителя», «риторична майстерність»; інтерпретацію сукупності наукових підходів вітчизняних і зарубіжних авторів щодо сутності і специфіки педагогічної майстерності як гносеологічної й культурологічної складової освітньої системи.

Подальшого розвитку набули положення щодо: обґрунтування внеску видатних релігійних і світських діячів Чернігівщини у становлення педагогічної майстерності випускників духовних освітніх закладів; висвітлення витоків педагогічної майстерності в освітній і виховній системах духовних освітніх закладів Чернігово-Сіверського краю.

Розвинуто положення історико-педагогічної науки про місце і роль духовних освітніх закладів Чернігівщини (XVIII–XIX ст.) в сучасній професійній підготовці майбутніх учителів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні й апробації історико-педагогічного нарису «Педагогічна майстерність у духовних освітніх закладах Чернігівщини (XVIII–XIX ст.)», адресованого викладачам, студентам вищих педагогічних освітніх закладів, вчителям-практикам, аспірантам і здобувачам наукових ступенів для поглиблення знань із теорії та історії педагогіки, педагогічної майстерності, краєзнавства, українознавства, історії культури, релігієзнавства, розвитку й саморозвитку педагогічної майстерності як домінантного складника педагогічної дії. Отримані результати можуть слугувати основою для подальших наукових розробок з історії розвитку

української педагогічної освіти, створення підручників і посібників, хрестоматій із релігієзнавства, краєзнавства, історії педагогічної майстерності, методичних рекомендацій до спецкурсів і семінарів з основ педагогічної майстерності, педагогічної творчості, теорії та історії педагогіки, педагогічної персонології.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 06/84 від 26.12.2017 р.), Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (довідка № 9 від 20.02.2018 р.), Прилуцького гуманітарно-педагогічного коледжу імені І. Я. Франка (довідка № 5 від 04.01.2018 р.), Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського (довідка № 226 від 25.12.2017 р.), Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка 17-667 від 02.03.18 р.).

Апробація одержаних результатів дослідження. Основні результати дослідження апробовано на наукових і науково-практичних конференціях, наукових читаннях, методологічних семінарах різного рівня: *міжнародних* – «Міжнародні наукові читання, присвячені 115-річчю від дня народження Ф. Г. Спаського» (Чернігів, 2012 р.); «Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives» («Гуманітарні та соціальні науки в Європі: досягнення та перспективи», (Відень, 2013 р.); «Сучасні інноваційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Київ – Вінниця, 2014 р.); «Ніжинська вища школа: історія і сучасність (1805–2015 рр.)» (Ніжин, 2015 р.); «Соціальна робота як правозахисна професія» (Чернівці, 2015 р.); «Theoretical and applied researches in the field of pedagogy, psychology and social sciences» («Теоретичні та прикладні дослідження в галузі педагогіки, психології та соціальних наук») (м. Кельце (Польща), 2016); *всеукраїнських* – «Професійна підготовка фахівців соціально-педагогічної сфери в умовах інтеграції України до європейського освітнього простору» (Ніжин, 2012 р.); «П'яті Сіверянські соціально-психологічні читання присвячені 10-річчю створення психолого-педагогічного факультету» (Чернігів, 2014 р.); «Шості Сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2015 р.); «Сьомі Сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2016 р.); *регіональних* – «Історія освіти Чернігівщини від найдавніших часів до сьогодення» (Чернігів, 2016 р.); звітних науково-практичних конференцій Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (Київ, 2015, 2016, 2017 рр.).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 17 наукових працях, з-поміж них: 7 статей у наукових фахових виданнях України, 1 стаття у зарубіжному науковому періодичному виданні; 1 історико-педагогічний нарис; 8 публікацій у матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається з анотацій українською й англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (усього 275 найменувань, з них 5 – іноземною мовою) та додатків на 37 сторінках.

Загальний обсяг дисертації становить 293 сторінки, основний зміст викладено на 214 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження; визначено його об'єкт, предмет, мету, завдання, хронологічні й територіальні межі дослідження, методологічну і теоретичну основу; розкрито концептуальну ідею дослідження, наукову новизну, практичне значення; проаналізовано джерельну базу, висвітлено методи і обґрунтовано історіографію дослідницького пошуку; наведено відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі – **«Теоретичні та історіографічні основи розвитку педагогічної майстерності на Чернігівщині (XVIII–XIX ст.)»** – здійснено історико-педагогічний аналіз розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини упродовж XVIII–XIX ст.; обґрунтовано й уточнено сутність базових понять у контексті провідних методологічних підходів (історико-хронологічного, культурологічного, цілісного й аксіологічного); розглянуто основні праці, які представляють європейську та вітчизняну педагогічну думку про сутність, зміст та специфіку педагогічної майстерності у підготовці майбутніх священників-учителів у духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст. Аналіз педагогічної, історико-педагогічної, релігійної літератури, архівних матеріалів та стародруків XVIII–XIX ст. дозволив визначити складники педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст., а також охарактеризувати зміни системи підготовки священників-учителів на різних етапах становлення духовної освіти, окреслити внесок провідних релігійних та освітніх діячів Чернігово-Сіверського краю у розвиток професійно-педагогічної підготовки вчителів-священників, здійснити характеристику конкретно історичних умов, що впливали на поступ педагогічної думки Чернігівщини у визначений історичний період.

Історіографічний аналіз джерельної бази довів доцільність структурування джерел за визначеними групами: по-перше, нормативно-правові акти Св. Синоду Царської Росії (фонди Чернігівської духовної консисторії, що містять укази імператорської величності щодо здійснення реформ в освітній сфері та розпорядження церковних керівників XVIII–XIX ст.); по-друге, архівні джерела (матеріали із фондів Державного архіву Чернігівської області, Центрального Державного історичного архіву України в м. Києві, Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського), що сприяли розкриттю складників розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини в обраних хронологічних межах; по-третє, писемні джерела та стародруки XVIII–XIX ст. («Історія педагогіки: давність і середні віки» П. Монро (1911 р.), «Духовні школи в Росії» (1881 р.), «Чернігівське намісництво. Топографічний опис» О. Шафонського (1851 р.), «Чернігівські архіви» Ю. Татищева (1909 р.), «Чернігівщина – історія природного і економічного опису краю» А. Іриніна

(1919 р.) та ін.; по-четверте, наукова література історико-педагогічного й релігійно-філософського спрямування (М. Докучаєв, К. Ільницький, Г. Леневиц, Б. Мітюров, О. Панасенко, Б. Скорик, А. Стаховський та ін.); по, п'яте – сучасні наукові праці з теорії та історії освіти і педагогічної думки України (Л. Березівська, М. Блакитний, Л. Генник, О. Кислашко, І. Ковальчук, О. Колесник, Г. Котломанітова, Н. Кузьменко, О. Лавріненко, В. Майборода, С. Мащенко, О. Паньковець, Б. Скорик, О. Сухомлинська, О. Тарасенко, О. Травкіна, Т. Торжевська, Г. Яковенко та ін.). У них частково розкрито проблеми підготовки священників-учителів у духовних освітніх закладах Чернігівщини, зокрема здобутки у формуванні високопрофесійної й педагогічно спрямованої особистості, складники педагогічної майстерності і довершеності педагогічної дії випускників.

На основі визначених критеріїв (історичний, нормативний, дидактичний, змістовий, методичний, історіографічний) обґрунтовано авторську періодизацію розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст.:

I-й період – кінець XVII – середина XVIII ст. – зародження духовної освіти на теренах Чернігово-Сіверського краю та усвідомлення духівництвом необхідності здійснення просвітницької місії в регіоні. У межах цього періоду виокремлено такі етапи: *1-й етап* – 1700–1721 рр. – заснування Чернігівського колегіуму, орієнтація закладу на підготовку дяка-вчителя; *2-й етап* – 1721–1785 рр. – створення організаційно-педагогічних засад професійної підготовки плеяди священників-учителів і поступова реорганізація колегіуму в духовну семінарію.

II-й період – кінець XVIII – друга половина XIX ст. – удосконалення змісту педагогічної майстерності в освітніх і виховних системах духовних закладів Чернігівщини. У межах цього періоду визначено такі етапи: *1-й етап* – 1786–1802 рр. – заснування Чернігівської духовної семінарії, в якій навчалося 805 учнів, та введення дисциплін педагогічного спрямування, що сприяли належному рівню професійної підготовки священників-учителів; *2-й етап* – 1803–1849 рр. – пошук інноваційних форм розвитку педагогічної майстерності й упровадження практичної складової у загальнопедагогічну підготовку священників-учителів, поширення гуманістичних педагогічних ідей; *3-й етап* – з 1850 р. – до кінця XIX ст. – скасування Св. Синодом положення про обов'язкове навчання дітей духівництва в духовних навчальних закладах і поступове формування системи підготовки вчителя у новостворених світських вищих та середніх освітніх закладах.

Встановлено, що для осіб духовного звання педагогічна професія ставала доповненням до проповідницької діяльності, а випускники Чернігівського колегіуму, найбільшого і найвідомішого духовного освітнього закладу на теренах України-Гетьманщини XVIII–XIX ст. працювали не лише священниками, а й учителями церковнопарафіяльних шкіл, використовуючи набуті теоретичні та практичні знання й уміння у процесі педагогічної взаємодії з вихованцями. Духовні діячі Чернігівщини XVIII–XIX ст. у своїх наукових пошуках обстоювали ідею необхідності впливу священнослужителів на

духовний, інтелектуальний розвиток дітей, навчаючи їх основам граматики, письма, моральних і духовних чеснот.

Історіографічний та історико-педагогічний пошук дозволив констатувати, що в духовній освіті Чернігівщини педагогіка достатньо тривалий час вивчалася в контексті викладання предметів релігійного-філософського спрямування (морального богослов'я, філософії та історії філософії, логіки, етики, гомілетики, піітики), під час вивчення яких перевага надавалася проблемам пізнання людиною світу, Бога й самої себе.

У другому розділі – **«Педагогічна майстерність у навчально-виховній діяльності духовних закладів Чернігівщини XVIII–XIX ст.»** – на основі аналізу архівних матеріалів, історико-педагогічних праць, церковних періодичних видань з'ясовано, що характерною особливістю професійної підготовки майбутніх священників-учителів до здійснення належного рівня діяльності-дії у духовних освітніх закладах Чернігівщини було прагнення досягти єдності теоретичного і практичного складників. Студіювання архівних документів та стародруків із організації навчальної та методичної роботи духовних освітніх закладів Чернігівщини у визначений період дозволяє стверджувати: практична підготовка відбувалася у формі поєднання отриманих теоретичних знань і подальшого застосування їх на практиці, а також шляхом залучення учнів до внутрішньої навчально-виховної роботи закладів. Взірцевим у цьому напрямі став Чернігівський колегіум, де були виявлені прогресивні форми практичної підготовки майбутніх священників-учителів: «інститут інспекторів», «аудиторство», публічні диспути, практичні заняття в духовних школах тощо. З кінця XVIII ст. в Чернігівській духовній семінарії практична підготовка учениць, які обрали в майбутньому педагогічну професію, носила комплексний характер і мала чітке регламентування. При закладі існувала однокласна початкова школа, розміщена безпосередньо в будинку семінарії. Практичні заняття учениць у школі відбувалися щоденно.

Упровадження прогресивних форм і методів практичної підготовки із середини і до кінця XIX ст. (пробні уроки з подальшим публічним обговоренням, відкриті показові уроки, складання планів-конспектів уроку) спостерігалось також у Новгород-Сіверській духовній семінарії та Чернігівському єпархіальному жіночому училищі.

Аналіз освітньої діяльності Чернігівського колегіуму дозволив стверджувати: розвитку педагогічної майстерності випускників сприяли класи поезики, у яких студенти вивчали теоретичні основи поезії – правила складання віршів, здійснювали розбір віршованих текстів античних, латиномовних і російських авторів. Найпопулярнішим курсом у Чернігівському колегіумі була риторика. Саме у цьому духовному освітньому закладі плекалися кращі традиції музично-естетичного виховання майбутніх церковних й освітніх діячів (обов'язкові вміння гри на музичному інструменті, знання нотної грамоти, навички керування церковним хором, основи аранжування партитур церковних музичних творів, володіння голосом і голосоведінням). Підготовка майбутніх священників-учителів у Чернігівському колегіумі базувалася на єдиному принципі – вчитель повинен не виховувати, а створювати умови для виховання.

У результаті студіювання значного обсягу стародруків і архівних документів визначено важливість у формуванні комунікативної довершеності вихованців духовних освітніх закладів Чернігівщини гомілетики – науки про церковну проповідь із системним викладом учення про види пастирського служіння. Значний внесок у розвиток чернігівської гомілетики здійснено Л. Барановичем, І. Галятовським. Д. Тупталом, А. Радивилівським. Гомілетика спрямовувалася на вдосконалення мисленнево-мовленнєвої майстерності вихованців, норм вимови і словотворення, темпу і темпоритму мовлення, сили звуку й оволодіння мистецтвом мовленнєвої дії.

Узагальнено зміст, організаційні форми і методи розвитку педагогічної майстерності майбутніх священників-учителів у духовних освітніх закладах Чернігівщини досліджуваного періоду. По-перше, структурними компонентами змісту освіти, що сприяли опануванню складниками педагогічної майстерності на заняттях з філософії, риторики, піітики, гомілетики, граматики, музичного і церковного мистецтва були вміння майстерного володіння словесною дією, навик гри на музичних інструментах, вміння використовувати власний психофізіологічний апарат як елемент виховного впливу, знання основ диригентської, аранжувальної та виконавської технік; по-друге, серед організаційних форм освіти домінували: лекції, диспути, конклюдії, наррації, участь у театральних виставах і у мандрівних концертах; по-третє, провідними методами розвитку педагогічної майстерності ставали навчальні й індивідуальні бесіди, читання і заучування на пам'ять церковних текстів, спостереження за майстерним проведенням богослужінь викладачами духовних освітніх закладів, їхньою вербальною і невербальною поведінкою, зовнішнім виглядом, участь у написанні й публічному обговоренні творчих робіт, похвальних і панегіричних проповідей, судових промов та ін.

У третьому розділі – **«Ідеї та історичний досвід розвитку педагогічної майстерності в реформуванні сучасної педагогічної освіти»** – визначено сучасний стан розвитку педагогічної майстерності в Україні, охарактеризовано досягнення у теорії і практиці педагогічної майстерності провідними вищими педагогічними освітніми закладами і Центрами педагогічної майстерності, а також проаналізовано науковий доробок співробітників Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України у напрямі теоретико-методологічного забезпечення курсу «Основи педагогічної майстерності».

На основі застосування методу наукової екстраполяції порушено аспект творчого використання ідей та історичного досвіду розвитку педагогічної майстерності священників-учителів у духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст., зокрема, організаційних форм, прогресивних підходів і методик у сучасну систему педагогічної освіти.

З метою виявлення ставлення священників православних конфесій Чернігівської та Ніжинської єпархій до педагогічної майстерності в системі педагогічної дії проведено анкетування, яке показало: всі опитані священники переконані у важливості педагогічної майстерності як домінантного складника педагогічної дії, оскільки професія священника і вчителя знаходиться у площині системи «людина-людина».

Прогностичне обґрунтування творчого використання ідей та історичного досвіду розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст. стосується потреб у створенні законодавчого ресурсу для посилення психолого-педагогічного складника у системі професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів, розробки державних програм із включенням педагогічної майстерності як необхідної практико-орієнтованої дисципліни; й оновлення на інституційному рівні навчальної, виховної, науково-дослідної складових професійно-педагогічної підготовки вчителів з урахуванням історичного досвіду формування й розвитку особистості священика-вчителя (комунікативність, моральність, культура педагогічного спілкування, професійне володіння мовою і мовленням, вербальними й невербальними засобами комунікативної взаємодії, високий рівень виконавського мистецтва) для сучасної системи педагогічної освіти.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове наукове розв'язання актуальної проблеми особливостей розвитку педагогічної майстерності священика-вчителя в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст. яке полягає в обґрунтуванні специфічного змісту, методів і форм організації цього процесу в означений період.

Проведене дослідження дало можливість сформулювати такі висновки:

1. Здійснений історико-педагогічний та історіографічний аналіз генези розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX дозволив виокремити п'ять груп джерел, що сприяли з'ясуванню сутності та специфіки розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини означеного періоду: перша – нормативно-правові акти Св. Синоду Царської Росії; друга – документи із Чернігівського державного історичного архіву, Центрального державного історичного архіву у м. Києві, відділу рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського; третя – писемні джерела та стародруки XVIII–XIX ст.; четверта – наукова література (історико-педагогічна та релігійно-філософська); п'ята – сучасні наукові праці з теорії, історії освіти і педагогічної думки України.

Доведено, що формування складників педагогічної майстерності учнів духовних освітніх закладів Чернігівщини XVIII–XIX ст. відбувалося через опанування релігійних дисциплін, спрямованих на розвиток комунікативної й мисленнево-мовленневої довершеності.

2. На основі визначених критеріїв (історичного, нормативного, дидактичного, змістового, методичного, історіографічного) обґрунтовано такі основні періоди розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст. й виділено етапи її становлення:

I-й період – кінець XVII – середина XVIII ст. – зародження духовної освіти на теренах Чернігово-Сіверського краю та усвідомлення духівництвом необхідності здійснення просвітницької місії в регіоні У межах цього виокремлено такі етапи: *1-й етап* – 1700–1721 рр. ; *2-й етап* – 1721–1785 рр.

II-й період – кінець XVIII – друга половина XIX ст. . – удосконалення змісту педагогічної майстерності в освітніх і виховних системах духовних закладів Чернігівщини. У межах цього періоду визначено такі етапи: *1-й етап* – 1786–1802 рр.; *2-й етап* – 1803–1849 рр.; *3-й етап* з 1850 р. – до кінця XIX ст.

3. Зміст освіти в духовних освітніх закладах Чернігівщини передбачав формування в учнів значущих для оволодіння педагогічною майстерністю знань з філософії, гомілетики, піітики, риторики, граматики, музичного мистецтва тощо. Структурними компонентами змісту були уміння майстерного володіння словом, уміння складати поетичні твори, навички гри на музичних інструментах та володіння виконавською технікою, уміння керувати хором у школах при церквах, виховувати кращі естетичні смаки тощо.

Серед організаційних форм освіти домінували: лекції, диспути, нарації, конклюдії, театралізація релігійних і світських сюжетів, мандрівна концертна діяльність.

Провідними методами навчання основам педагогічної майстерності були: 1) словесні (різновиди навчально-виховних бесід, розповіді, читання й заучування на пам'ять церковних текстів); 2) наочні (демонстрації майстерного проведення проповідей, церковного богослужіння, виконання творів духовного й світського мистецтва); 3) практичні (написання письмових творчих робіт, складання віршів, похвальних і панегіричних проповідей, судових клопотань і ведення листування та ін.).

4. Визначено такі перспективи творчого використання прогресивних ідей та історичного досвіду розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини для реформування сучасної підготовки вчителів України: 1) вдосконалення законодавчої бази України про освіту в напрямі посилення психолого-педагогічного складника у системі професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів за рахунок використання кращого історичного досвіду, зокрема в духовних освітніх закладах; 2) розробка державних програм розвитку теорії і методики педагогічної майстерності на основі набутого історичного досвіду підготовки майбутніх учителів; 3) розширення змісту викладання в педагогічних вищих закладах освіти України педагогічної майстерності за рахунок існуючих в історії розвитку духовної освіти знань і вмінь з риторики, гомілетики, піітики, церковного красномовства та ін.; 4) оновлення технологій професійної підготовки вчителів на особистісно-орієнтованих засадах, що мали місце в розвитку особистісного складника педагогічної майстерності священника-вчителя (духовність, моральність, культура педагогічного спілкування – професійне володіння мовою і мовленням, вербальними й невербальними засобами комунікативної взаємодії, високий рівень виконавського мистецтва тощо).

5. Розроблено та впроваджено в освітню практику закладів вищої педагогічної освіти та духовних освітніх закладів історико-педагогічний нарис «Педагогічна майстерність в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст.», орієнтований на поглиблення знань з теорії та історії педагогіки, історії духовної освіти, основ педагогічної майстерності, історичного

краєзнавства та джерелознавства, вирішення проблем саморозвитку педагогічної майстерності вчителів-практиків.

У нарисі здійснено ретроспективний аналіз розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст., розглянуто особливості формування мовленнєвої, комунікативної майстерності та зовнішньої і внутрішньої педагогічної техніки у підготовці священників-учителів духовними освітніми закладами Чернігівщини, охарактеризовано прогресивний досвід церковних діячів краю та їхні ідеї щодо розвитку педагогічної майстерності.

Проведене історико-педагогічне дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї актуальної проблеми. До подальших перспектив наукового пошуку вважаємо за доцільне віднести такі напрями: теоретичні й методичні аспекти розвитку педагогічної майстерності у вищих і середніх закладах освіти Чернігівщини XVIII–XIX ст., досвід і практичні здобутки окремих діячів освіти і культури Чернігово-Сіверського краю в ретроспективі становлення педагогічної освіти регіону, а також персонографічні дослідження видатних представників духовенства, які опікувалися підготовкою вчителів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

1. Крапивний Я. М. Педагогічна майстерність у духовних освітніх закладах Чернігівщини (XVIII–XIX ст.) Історико-педагогічний нарис. / Крапивний Ярослав Миколайович. Ніжин : Лисенко М. М., 2017. – 47 с.
2. Крапивний Я. М. Розвиток мовленнєвої компетенції випускників Чернігівського колегіуму (1700–1728 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського : зб. наук. праць. Вінниця : ТОВ «Ніланд ЛТП», 2012. Вип. 38. С. 323–325. (Сер. : Педагогіка і психологія).
3. Крапивний Я. М. Система професійної підготовки вчителя у Чернігівському колегіумі (1700–1786 рр.) // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя : зб. наук. праць. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. № 1. С. 192–194. (Сер.: Психолого-педагогічні науки).
4. Крапивний Я. М. Чернігівська духовна семінарія – осередок освіти, культури, науки регіону // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського : зб. наук. праць. Вінниця : ТОВ «Ніланд ЛТП», 2013. Вип. 40. С. 317–320. (Сер. : Педагогіка і психологія).
5. Крапивний Я. М. Історичні обриси розвитку педагогічної майстерності студентів Чернігівського колегіуму (1700–1786 рр.) // Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць / Полтавський нац. пед. ун-т ім. В. Г. Ко-

- роленка. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2015. Вип. 15. С. 149–152. (Сер.: Педагогічні науки).
6. Крапивний Я. М. Педагогічна майстерність як домінуюча складова педагогічної дії у працях церковних діячів Чернігівщини XVIII–XIX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського : зб. наук. праць. Вінниця : ТОВ «Ніланд ЛТП», 2015. Вип. 43. С. 357–361. (Сер.: Педагогіка і психологія).
  7. Крапивний Я. М. Формування риторично-мовленнєвої культури учителя у Чернігівському колегіумі (1700–1786 рр.) // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. 2016. № 133. С. 104–107. (Сер.: Педагогічні науки).
  8. Крапивний Я. М. Особливості професійної підготовки вчителів у чернігівському єпархіальному жіночому училищі в XIX ст. // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. 2017. № 142. С. 88–91. (Сер.: Педагогічні науки).
  9. Krapivnyi Jaroslaw Mykolajowych. The tradition of training of future teacher in religious establishments of Chernihiv Region XVIII–XIX // Humanities and Social Sciences in Europe : Achievements and Perspectives : 2013. Vienna, 2013. Vol. 1. P. 221–226. «Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives» («Гуманітарні та соціальні науки в Європі: досягнення та перспективи») (Відень 2013 р.);

Опубліковані праці апробаційного характеру

10. Крапивний Я. М. Тенденції розвитку педагогічної майстерності вчителя в сучасних умовах реформування педагогічної освіти України // International Scientific Practical Conference Theoretical and applied researches in the field of pedagogy, psychology and social sciences : Conference Proceedings, December 28–29, 2016. Kielce : Holy Cross University. P. 82–85.
11. Крапивний Я. М. Формування педагогічної техніки майбутніх учителів у духовних закладах Чернігівщини XVII–XVIII ст. // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Професійна підготовка фахівців соціально-педагогічної сфери в умовах інтеграції України до європейського світового простору» Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя: зб. наук. праць. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. № 4. С. 194–197. (Сер.: Психолого-педагогічні науки).
12. Крапивний Я. М. Ідеї педагогічної майстерності в спадщині релігійних діячів Чернігівщини XVII–XVIII ст. матеріали XII міжнар. наук.-практ. конф. // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць / редкол. : І. А. Зязюн (голова) та ін. Київ ; Вінниця : ТОВ фірма «Планета», 2014. Вип. 40. С. 55–60
13. Крапивний Я. М. Особливості практичної підготовки майбутніх учителів у духовних закладах Чернігівщини (1700–1900 рр.) V сіверянські соціально-

- психологічні читання всеукраїнська наукова конференція, присвячена 10-річчю створення психолого-педагогічного факультету // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. 2014. № 122. С. 130–135. (Сер.: Педагогічні науки).
14. Крапивний Я. М. Ретроспектива педагогічної підготовки майбутніх учителів у чернігівському колеґіумі (1700-1786 рр.) Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Соціальна робота як правозахисна професія» // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. Вип. 739. С. 81–86. (Сер.: Педагогіка та психологія).
15. Крапивний Я. М. Вплив церковного красномовства на розвиток педагогічної майстерності вчителів у духовних закладах освіти Чернігівської губернії (XVIII–XIX ст.) матеріали міжнар. наук. конф. «Ніжинська вища школа: історія і сучасність 1805 – 2015 рр.» (Ніжин, 7–8 жовтня 2015 р.) // Література та культура Полісся / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. Ніжин : НДУ імені Миколи Гоголя, 2015. Вип. 80. С. 268–275. (Сер.: Філологічні науки ; № 5).
16. Крапивний Я. М. Історіографічний обрис розвитку педагогічної підготовки в духовних закладах Чернігівщини (XVIII–XIX ст.) // Матеріали Міжрегіональної науково-практичної конференції «Історія освіти Чернігівщини: від найдавніших часів до сьогодення / укл.: Нестеренко Л. О., Аніщенко О. В. Чернігів : ЧОШПО ім. К. Д. Ушинського, 2016. С. 76–85.
17. Крапивний Я. М. Принципи педагогічного навіювання та переконування в жіночих духовних закладах освіти Чернігівщини (XIX ст.) // Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, Україна, 7–8 жовтня 2016 р.). Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2016. С. 7–9.

АНОТАЦІЇ

Крапивний Я. М. Розвиток педагогічної майстерності вчителя в духовних освітніх закладах Чернігівщини (XVIII–XIX століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, Київ, 2018.

У дисертації вперше у вітчизняній педагогічній науці здійснено цілісне дослідження змісту, організаційних форм, методів розвитку педагогічної майстерності священника-вчителя в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст.; обґрунтовано основні періоди й етапи розвитку педагогічної майстерності з урахуванням соціально-політичних, економічних і культурних чинників: I-й період – кінець XVII – середина XVIII ст. – зародження духовної освіти на теренах Чернігово-Сіверського краю та усвідомлення духівництвом необхідності здійснення просвітницької місії в регіоні; II-й період – кінець XVIII – друга половина XIX ст. – удосконалення змісту

педагогічної майстерності в освітніх і виховних системах духовних освітніх закладів Чернігівщини.

Систематизовано й узагальнено зміст, специфіку та організаційні форми опанування складниками педагогічної майстерності в контексті історичного поступу; обґрунтовано перспективи творчого використання прогресивних ідей та історичного досвіду розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст. для реформування сучасної системи підготовки вчителів України.

Ключові слова: педагогічна майстерність, духовна освіта, духовні освітні заклади Чернігівщини, священник-учитель, історичний поступ.

Крапивный Я. Н. Развитие педагогического мастерства учителя в духовных образовательных заведениях Черниговщины (XVIII–XIX веков). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Институт педагогического образования и образования взрослых НАПН Украины, Киев, 2018.

В диссертации впервые в отечественной педагогической науке осуществлено целостное исследование содержания, организационных форм, методов развития педагогического мастерства священника-учителя в духовных образовательных заведениях Черниговщины XVIII–XIX вв.; обоснованы основные периоды и этапы развития педагогического мастерства с учетом социально-политических, экономических и культурных факторов: I-й период – конец XVII – середина XVIII вв. – зарождение духовного образования на поприщах Чернигово-Сиверского края и осознание духовенством необходимости осуществления просветительской миссии в регионе; II-й период – конец XVIII – вторая половина XIX вв. – усовершенствование содержания педагогического мастерства в образовательных и воспитательных системах духовных заведений.

Систематизированы и обобщены содержание, специфика и организационные формы овладения составляющими педагогического мастерства в контексте исторического прогресса; обоснованы перспективы творческого использования прогрессивных идей и исторического опыта развития педагогического мастерства в духовных образовательных заведениях Черниговщины XVIII–XIX вв. для реформирования современной системы подготовки учителей Украины.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, духовное образование, духовные образовательные учреждения Черниговщины, священник-учитель, исторический прогресс.

Yaroslav Krapyvnyy. Teachers' pedagogical skills development in the spiritual educational institutions of Chernihiv region (XVIII-XIX centuries). - The manuscript.

Ph. D. thesis on the specialty 13.00.01 - general pedagogics and history of pedagogy. - Institute of Pedagogical Education and Adult Education of National Academy of Pedagogical Science of Ukraine, Kyiv, 2018.

In this thesis, the content, organizational forms and methods of the development of teachers' pedagogical skills in the spiritual educational institutions of Chernihiv region of the XVIII-XIX centuries were explored thoroughly for the first time in the national pedagogical science. The main periods and stages of development of pedagogical skills in the spiritual educational institutions of Chernihiv region are determined taking into account the social, political, economic and cultural factors. The first period - the end of the XVII - the middle of the XVIII century - is indicated by the emergence of spiritual education on Chernihiv-Siverskyi territory and the churchmen's awareness of the need for an educational mission in the region. Within this period, the following stages are distinguished: the 1st stage - 1700-1721 pp. - the establishment of the Chernihiv Collegium, the institution was oriented to prepare of the sermoner- teacher; the 2nd stage - 1721-1785 pp. - the creation of the organizational and pedagogical vocational training principles of spiritual teachers and the gradual collegium reorganization into the seminary. II period - the end of the XVIII - the second half of the XIX century. - comprises - the content improvement of the pedagogical skills in the educational systems of Chernihiv religious institutions. Within this period, the following steps are defined: the 1st stage - 1786-1802 pp. - Chernihiv Seminary establishment, which trained 805 students, and the introduction of pedagogical directed disciplines, which contributed to the proper level of future teachers' professional training; the 2nd stage - 1803-1849 pp. - the search for innovative forms of pedagogical skills development and the introduction of a practical component in the general future teachers' pedagogical training, the spread of humanistic pedagogical ideas; the 3rd stage - from 1850 - until the end of the XIX century. - the abolishment of the principle St. Synod on the churchmen's compulsory education in spiritual schools and the gradual teacher training system formation in the newly created genteel higher and secondary educational institutions.

The prospects of progressive ideas and historical the pedagogical skills development experience in Chernihiv spiritual educational institutions for Ukrainian modern teacher training reform are defined: 1) the improvement of the legislative base of Ukraine on education in the direction of strengthening the psychological and pedagogical component in the future teachers' vocational and pedagogical training system through the use of the historical spiritual educational institutions' experience; 2) working out of the state syllabus of the theoretic and methodological pedagogical skill development on the basis of the acquired historical teachers' training experience; 3) the pedagogical skills expansion of the teaching content in Ukrainian pedagogical higher educational institutions at the expense of existing knowledge of the spiritual education and skills development in rhetoric, homiletics, pematics, ecclesiastical eloquence, etc .; 4) updating the teacher training technologies on the personality-oriented basis that took place in the personal component development of the priest-

teacher's pedagogical mastery (spirituality, morality, culture of pedagogical communication - professional language and speech, verbal and non-verbal means of communicative interaction, high level of performing art, etc.).

Key words: pedagogical skill, spiritual education, Chernihiv spiritual educational establishments , priest-teacher, historical progress.

Підписано до друку 23.04.2018 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк арк. 1,0 Обл.-вид. арк. 1,5
Тираж 120 прим. Зам. № 1529

Видавець та виготовлювач ПП Лисенко М.М.
16600, м. Ніжин Чернігівської області, вул. Шевченка, 20
Тел.: (04631) 9-09-95; (067) 4412124
E-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.